

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.3+321.01:351(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.29>

Чижов Д. А.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та прав людини

Національної академії внутрішніх справ;

науковий співробітник

Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування

Національної академії правових наук України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Безперечно, виконання завдання щодо захисту прав людини та дотримання домовленостей залежить насамперед від рівня досягнень країни та механізмів, що існують на національному рівні. Чинні національні закони, політичні рішення, процесуальні норми та механізми є ключовими факторами для реалізації прав людини у кожній країні. Тому важливо, щоб права людини стали частиною національних конституційних та законодавчих систем, щоб професійні юристи вміли застосовувати на практиці стандарти прав людини, а порушення прав людини зазнавали засудження та санкцій. Національні стандарти мають більш прямий вплив, а національні процесуальні норми доступніші в порівнянні з регіональними та міжнародними. Проведення наукового дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу теоретико-правових основ та зарубіжного досвіду забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. Автор приходять до висновку, що система забезпечення прав людини у сфер національної безпеки має свої складові, серед яких: захист національного суверенітету та територіальної цілісності; забезпечення захисту прав і свобод людини; створення умов для політичної та економічної незалежності; забезпечення громадського порядку; боротьба зі злочинністю тощо. Очевидно, що всі ці дії здійснюються уповноваженими органами, які відповідно до своїх повноважень реалізують різноманітні національні плани, постанови, директиви, міжнародні договори та норми внутрішнього законодавства. Слід зазначити, що основним органом забезпечення національної безпеки є збройні сили різних країн і всі владні структури країни. Усі вони мають головне завдання, яке покладає на них держава – забезпечити високий ступінь захисту національних інтересів, а в цьому контексті – створити належні умови для стабільного розвитку кожної особистості, суспільства та країни. Необхідно підкреслити, що умовою ефективності цієї політики є надання пріоритету захисту прав і свобод людини ненасильницьким способом.

Ключові слова: права людини, свободи людини, національна безпека, міжнародні стандарти, зарубіжний досвід.

Chyzhov D. A. Foreign experience of human rights in the field of National security

Abstract. Undoubtedly, the implementation of the task of protecting human rights and respecting agreements depends primarily on the level of the country's achievements and the mechanisms that exist at the national level. Existing national laws, policy decisions, procedural rules and mechanisms are key factors for the realization of human rights in every country. It is therefore important that human rights become part of national constitutional and legal systems, that professional lawyers are able to apply human rights standards in practice, and that human rights violations are condemned and sanctioned. National standards have a more direct impact, and national procedural rules are more accessible than regional and international ones. The purpose of the research is to conduct a comprehensive analysis of the theoretical and legal framework and foreign experience of human rights in the field of national security. The author concludes that the system of human rights in the areas of national security has its components, including: protection of national sovereignty and territorial integrity; ensuring the protection of human rights and freedoms; creating conditions for political and economic independence; ensuring public order; fight against crime, etc. It is obvious that all these actions are carried out by authorized bodies, which in accordance with their powers implement various national plans, resolutions, directives, international treaties and norms of domestic law. It should be noted that the main body of national security is the armed forces of different countries and all

government agencies. All of them have the main task assigned to them by the state - to ensure a high degree of protection of national interests, and in this context - to create appropriate conditions for the stable development of each individual, society and country. It should be emphasized that the condition for the effectiveness of this policy is to give priority to the protection of human rights and freedoms in a non-violent manner.

Key words: *human rights, human freedoms, national security, international standards, foreign experience.*

Важливою цивілізаційною метою на сучасному етапі світового економічного розвитку є забезпечення безпеки окремих осіб, націй та всього міжнародного співтовариства. Україна перебуває під тиском світової фінансово-економічної кризи. Тому нова стратегія національної безпеки приділяє особливу увагу основним стратегічним ризикам та загрозам соціально-економічній безпеці, таким як збереження забезпечення прав людини і громадянина.

Втрата контролю над національними ресурсами, погіршення промислово-енергетичної сировинної бази, незбалансований регіональний розвиток, стабільність і незахищеність національної фінансової системи, збереження умов для криміналізації корупції та економічних і фінансових відносин, нелегальної міграції. Світовий досвід свідчить, що без активної регулюючої ролі країни не може бути ефективної системи захисту прав людини. Жодна країна з високорозвиненою економікою не позбудеться нагляду за ключовими соціально-економічними процесами. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне охарактеризувати особливості зарубіжної практики забезпечення захисту прав людини у сфері національної безпеки з метою її вдосконалення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Багато наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників присвячені поглибленому аналізу різноманітних питань, що забезпечують національну безпеку в умовах суспільної трансформації та розвитку наукових концепцій і категорійного апарату. Серед них згадаємо В. Богдановича, О. Даниляна, О. Власюка, О. Дзобана, О. Дергачова, В. Горбуліна, А. Гриценка, О. Гончаренка, Я. Кондратьєва, В. Крисаченка, Г. Ситник, О. Хілько, Д. Стеченко, В. Якушик.

Питанням забезпечення національної безпеки також займалися Е. Азер, А. Ахарія, С. Браун, А. Бетлер, Б. Броді, А. Вулферс,

А. Возженіков, Д. Кауфман, М. Каплан та інші відомі зарубіжні дослідники: В. Ліппман, І. Морозов, Г. Моргентау, Ч. Мур, К. Норр, О. Прохожев, Д. Нехтерляйн, Е. Ротшильд, Ф. Трегер, Д. Тренін, П. Хатт, С. Стрендж, К. Хольсті, С. Гофман та ін.

Важливу роль у дослідженнях проблематики забезпечення національної безпеки відіграють ліберальні цінності та ідеї, які віддають пріоритет захисту прав і свобод людини і громадянина.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета проведення наукового дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу теоретико-правових основ та зарубіжного досвіду забезпечення прав людини у сфері національної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У світі захист прав людини у сфері національної безпеки регламентовано як національними, так і міжнародними нормативно-правовими актами, причому роль міжнародного права останніми роками неухильно зростає.

Сучасне міжнародне співробітництво у галузі прав людини, як зазначає Е. Серфонтейн (Erika Serfontein (2020)) охоплює такі напрямки:

- розробку рекомендацій щодо захисту конкретних прав людини та основних свобод у сфері національної безпеки, які підлягають повазі та дотриманню всіма державами;
- укладання міжнародних договорів про права людини у сфері національної безпеки, відповідно до яких держави стають юридично зобов'язаними визнати, надати та забезпечити зафіксовані цими документами права та свободи;
- створення міжнародних механізмів, що забезпечують виконання прийнятих державами зобов'язань у сфері національної безпеки;
- реалізацію державами-учасницями договорів про права людини заходів внутрішньодержавного характеру щодо виконання взятих зобов'язань;
- міжнародно-правове регулювання та забезпечення колективних прав народів у сфері національної безпеки. [1]

Тим не менш, доводиться констатувати, що існуюча система міжнародного співробітництва держав переживає системну кризу. На жаль, як зазначає С – Д Хюд (Susan D. Hyde, Elizabeth N. Saunders. (2020)) реалізація політики «подвійних стандартів» – реалії сучасного світу, що об'єктивно склалися. У сучасному світі сформувався і отримали загальне визнання міжнародні норми та принципи в галузі прав людини, які є стандартом, до досягнення якого повинні прагнути всі держави. Ці норми та принципи містяться у найважливіших міжнародно-правових документах, які регламентують захист прав людини у сфері національної безпеки [2, с. 363].

Положення Статуту ООН у сфері правами людини створили передумови на формування нової галузі міжнародного права – міжнародного права прав людини. Статут ООН став першим в історії міжнародних відносин багатостороннім договором, який заклав основи розвитку співробітництва держав з прав людини. У ньому закріплені принципи, на підставі яких у наступних документах сформульовано міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини для забезпечення національної безпеки.

Під такими стандартами розуміються насамперед міжнародно-правові зобов'язання, що розвивають та конкретизують принципи поваги до прав людини. Це зобов'язання держав не лише надавати особам, які перебувають під їхньою юрисдикцією, певні права і свободи, а й не зазіхати на їхні права (наприклад, не допускати національної та іншої дискримінації, застосування тортур) [3, с. 69].

Значним кроком на шляху формування міжнародних стандартів у галузі прав людини стало прийняття Загальної декларації прав людини (далі – Загальна декларація), проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Загальна декларація вперше закріпила конкретний перелік основних прав та свобод людини, які підлягають дотриманню та захисту всіма державами без винятку. Загальну декларацію було прийнято у вигляді резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка, згідно зі Статутом ООН, має рекомендаційний характер [4].

Однак, при оцінці юридичної сили її положень, треба враховувати, що в міжнародному праві, поряд з договорами, значну роль відіграє

звичай, який формується в результаті міжнародної практики держав і поступово визнається ними як обов'язкова правова норма. За 70 років, що минули після ухвалення Загальної декларації, було прийнято багато міжнародних документів з прав людини, які розвивають принципи і норми, що містяться в Декларації, які отримали загальне визнання.

Таким чином, проголошені у Загальній декларації правничий та свободи нині визнаються учасниками міжнародних відносин як обов'язкових нормальних юридичних норм. Загальна декларація послужила основою подальшої розробки низки міжнародних правових актів, які регламентують забезпечення прав і свобод людини у сфері національної безпеки: Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.); Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) та багатьох інших документів, які мають обов'язковий характер для держав, які їх підписали та ратифікували [5, с. 20].

По-перше, до таких належить Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (далі – Пакт), схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., що містить широкий перелік основних прав і свобод, які повинні бути надані кожною державою-учасницею всім особам, «що знаходилися в межах його території та під його юрисдикцією», для забезпечення національної безпеки (п. 1 ст. 2).

З цією метою учасники Пакту взяли на себе зобов'язання вжити законодавчих та інших заходів відповідно до своїх конституційних процедур, «які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у Пакті» (п. 2 ст. 2).

Пакт (ст. 6–27) містить конкретний перелік цивільних та політичних прав, які мають бути забезпечені в кожній державі, для гарантування захисту національної безпеки: право на життя (ст. 6), заборона тортур (ст. 7), рабства, работоргівлі та примусової праці (ст. 8), право кожного на свободу та особисту недоторканність (ст. 9), право кожного залишати свою країну та повертатися назад (ст. 12), рівність всіх осіб перед судами та трибуналами (ст. 14), право на свободу думки, совісті та релігії (ст. 18) та ін.

Серед політичних прав Пакт проголошує право кожного громадянина брати участь у веденні державних справ як безпосередньо,

так і через вільно обраних представників, голосувати та бути обраним на справжніх періодичних виборах, що проводяться на основі загального, рівного виборчого права при таємному голосуванні та забезпечують вільне волевиявлення виборців; право допускатися у своїй країні на загальних умовах рівності доступу до державної служби (ст. 25) [6].

По-друге, до міжнародних документів, що мають юридично обов'язковий характер, належить Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. У ньому проголошується право на працю (ст. 6), право кожного на сприятливі та справедливі умови праці (ст. 7), право на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9), право кожного на гідний рівень життя (ст. 11), освіту (ст. 13) та ін. [7].

В даний час міжнародним співтовариством вже визнані такі положення Пакту:

1. Усі права та свободи людини, включаючи соціально-економічні права, нероздільні та взаємопов'язані, і утворюють невід'ємну частину механізму забезпечення національної безпеки.

2. Пакт накладає юридичні зобов'язання учасників. Держави-учасниці повинні негайно вжити всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі та адміністративні, для здійснення прав, закріплених у цьому міжнародному договорі. Понад те, має бути передбачено право кожного на судовий захист своїх прав.

3. Держави-учасниці Пакту, незалежно від рівня економічного розвитку, зобов'язані забезпечити соціально-економічні та культурні права для всіх, хоча б мінімальною мірою [8, с. 99].

Наприклад, якщо говорити про Україну сьогодні, то нинішніми загрозами нашій національній безпеці є агресивні дії Російської Федерації з метою знищення української держави та захоплення її території з метою виснаження економіки України та підриву соціальної та політичної стабільності, національної безпеки та Низька ефективність оборонної системи, корупція та неефективність системи державного управління, економічна криза, виснаження фінансових ресурсів, зниження рівня життя, загрози енергетичній безпеці, загрози інформаційній безпеці, загрози безпеки мережі та інформаційних ресурсів, загрози безпеці критичної інфраструктури, загрози екологічній безпеці тощо.

Крім того, як приклад варто згадати інциденти в Сирії, як зазначає Г. Агулар (Ibarrarán, M.E. and García-Aguilar, J.L. (2021)) пов'язані з конфліктами в країні, масштабними потоками біженців, посиленням тероризму в Європі, погіршенням гуманітарної ситуації навколо ЄС та сусідніх країн, посиленням внутрішньої напруженості. У деяких європейських країнах, а також посилення націоналістичних та екстремістських партій і рухів – усе це яскраво ілюструє тенденцію розвитку транснаціональних загроз для сучасних країн [9].

Як зазначалося раніше, національна безпека забезпечується на принципах реалізації національних інтересів насамперед, своєчасної дії та на основі верховенства права в демократичній країні. Будь-яка країна, як і Україна не є винятком, вона не може одночасно охопити всі питання у сфері національної безпеки і почати їх вирішувати. Існують цілком очевидні обмеження в засобах і ресурсах, якими вона розпоряджається, і в способі їх застосування.

Тому необхідно визначити пріоритетні національні інтереси та цілі, які потребують уточнення у процесі формування політики національної безпеки. Адже політика національної безпеки в будь-якому разі має бути зосереджена на забезпеченні геополітичних інтересів, незалежності, політичної стабільності та поступального соціально-економічного розвитку України. У сфері внутрішньої політики головною передумовою реалізації захисту національних інтересів має бути ненасильницьке вирішення внутрішніх соціальних протиріч на засадах загальної стабільності та злагоди країни, вирішення духовних, культурних і матеріальних питань через національну єдність. Зовнішнє планування та здійснення зовнішньополітичних дій з точки зору захисту національних інтересів [10, с. 18].

У кожній розвинутій країні національна безпека потребує ефективної системи захисту через її багатогранність зазначає А. Оніл (Andrew O'neil. (2007)). Одним із пріоритетних завдань є забезпечення національної безпеки шляхом здійснення дій, спрямованих на захист та реалізацію національних цінностей та інтересів, у зв'язку з чим виникла потреба у визначенні стратегії.

Наприклад, у Франції існує стратегія національної безпеки, яка включає п'ять основних функцій, які повинні виконувати сили оборони та безпеки: знання та раннє попередження; запобігання, стримування, захист та втручання. Знання та раннє попередження – це нова стратегічна функція.

Французи вважають, що знання – це перша лінія захисту в нестабільному світі. Ці знання гарантують їм традиційну автономію у прийнятті рішень і дають змогу Франції здійснювати стратегічні кроки в рамках НАТО та Європейського Союзу. Крім того, Франція визначила чотири пріоритети для захисту європейців:

посилення співпраці в боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю;

посилити захист прав і свобод громадян;

координація оборонних відомств для реагування на кібератаки;

надійне та гарантоване постачання енергії та стратегічної сировини.

Для цього у Франції вперше у 2008 році, було створено нову інституцію – Раду національної оборони та національної безпеки [11, с. 471].

Так, при наявності стратегії захисту прав людини у сфері національної безпеки, механізм забезпечення національної безпеки формує створена державою сукупність державних і недержавних інститутів, які із використанням теоретико-методологічних, розвідувальних інформаційно-аналітичних, нормативно-правових, організаційно-управлінських, принципів, які покликані вирішувати завдання забезпечення національної безпеки у сфері захисту прав людини. Основними елементами системи національної безпеки є суб'єкт і об'єкт. Для забезпечення їх цілісності також важливо встановити прямі та зворотні зв'язки між ними, взаємодію з політичною організацією всієї країни, вплив внутрішнього та зовнішнього середовища [12].

До складу системи захисту прав людини у сфері національної безпеки входять, зокрема, органи державної влади та їх повноваження, законодавче забезпечення (нормативно-правова база цих установ), неурядові організації та нагляд за ними. Що стосується першої структури, то вони мають системно займатися національною безпекою та використовувати весь

потужний потенціал нашої країни, а друга – неурядові організації – належать до громадянського суспільства. Слід зазначити, що через слабкість та роздробленість громадянського суспільства важко повірити, що мережа цих інституцій може забезпечити інтереси громадян на національному рівні. Варто зазначити, що система національної безпеки – це не лише сукупність інтерактивних структур, а й певний процес формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері національної безпеки. Структура системи національної безпеки повинна включати підсистему, основною функцією якої є не лише формулювання та прийняття державно-управлінських рішень щодо реалізації політики національної безпеки, а й формування правової бази політики. Цю функцію виконує система національного управління національною безпекою у сфері захисту прав людини, яка є підсистемою національної безпеки в цілому [11].

Висновки. Отже, система забезпечення прав людини у сфері національної безпеки має свої складові, серед яких:

захист національного суверенітету та територіальної цілісності;

забезпечення захисту прав і свобод людини; створення умов для політичної та економічної незалежності;

забезпечення громадського порядку; боротьба зі злочинністю тощо.

Очевидно, що всі ці дії здійснюються уповноваженими органами, які відповідно до своїх повноважень реалізують різноманітні національні плани, постанови, директиви, міжнародні договори та норми внутрішнього законодавства. Слід зазначити, що основним органом забезпечення національної безпеки є збройні сили різних країн і всі владні структури країни.

Усі вони мають головне завдання, яке покладає на них держава – забезпечити високий ступінь захисту національних інтересів, а в цьому контексті – створити належні умови для стабільного розвитку кожної особистості, суспільства та країни. Необхідно підкреслити, що умовою ефективності цієї політики є надання пріоритету захисту прав і свобод людини ненав'язливим способом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Erika Serfontein. 2020. Humans: The Biggest Barrier to Realising Human Rights - A South African Perspective. *Education, Human Rights and Peace in Sustainable Development*.
2. Susan D. Hyde, Elizabeth N. Saunders. (2020) Recapturing Regime Type in International Relations: Leaders, Institutions, and Agency Space. *International Organization* 74:2, pages 363-395.
3. Stanley Shanapinda. 2020. Limits to the Powers of the Agencies to Collect and Use Location Information. *Advance Metadata Fair*, pages 69-118.
4. The Universal Declaration of Human Rights (UDHR) was proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 (General Assembly resolution 217 A). URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
5. Badi Hasisi, Simon Perry, Michael Wolfowicz. 2019. Counter-Terrorism Effectiveness and Human Rights in Israel. *International Human Rights and Counter-Terrorism*, pages 1-21.
6. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 23 March 1976. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
7. International Covenant on Economic, Social and Cultural Right. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 3 January 1976. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>
8. Patti Tamara Lenard (2018) Democratic Citizenship and Denationalization. *American Political Science Review* 112:1, pages 99-111.
9. "Prelims", Ibararán, M.E. and García-Aguilar, J.L. (2021), From Human to Post Human Security in Latin America: Examples and Reflections from Across the Region, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. i-xiii. <https://doi.org/10.1108/978-1-80071-252-220211008>
10. Iris Geva-May, David C. Hoffman, Joselyn Muhleisen. (2018) Twenty Years of Comparative Policy Analysis: A Survey of the Field and a Discussion of Topics and Methods. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 20:1, pages 18-35.
11. Andrew O'neil. (2007) Degrading and Managing Risk: Assessing Australia's Counter-Terrorist Strategy. *Australian Journal of Political Science* 42:3, pages 471-487.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 // Президент України: офіц. інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> (дата звернення: 15.11.2021 р.).